

Lektio

Fiktioin keinot avartavat luonnollisen kerronnan ja kielenkäytön mahdollisuuksia

Heta Marttinen

Kun aloittelin väitöstutkimustani neljä vuotta sitten, loppuvuodesta 2011, perustin työni periaatteessa varsin hiljattain kertomuksen tutkimuksen kentälle ilmaantuneen tutkimussuuntauksen varaan. Artikkelini, jossa Jan Alber, Brian Richardson, Stefan Iversen ja Henrik Skov Nielsen esittelivät edustamansa *epäluonnollisen narratologian* projektin ja sen perusteet, oli ilmestynyt keväällä 2010.

Muutaman vuoden aikana epäluonnollisesta narratologiasta on, ainakin suuntauksen edustajien mielestä, kehkeytynyt yksi tärkeimmistä ja mielenkiintoisimmista jälkiklassisen kertomusteorian suuntauksista. Vilkasta keskustelua paradigma joka tapauksessa on kertomusteoreettisella kentällä saanut aikaan, sekä epäluonnollisuuden puolesta että sitä vastaan. Keskustelunaiheet ovat liittyneet muun muassa kysymykseen siitä, kuinka sellaiset määreet tai ka-

tegoriat kuten epäluonnollisuus ja luonnollisuus epäluonnollisen narratologian piirissä ymmärretään ja mikä on yhtäältä niiden suhde paradigman sisällä, toisaalta paradigman itsensä suhde itävaltalaisen Monika Fludernikin 1990-luvun lopulla lanseeraamaan ”*luonnolliseen narratologiaan*”. Keskustelua on herättänyt myös suuntauksen iskusana, arkipuheessa ja tieteellisessäkin diskurssissa usein negatiivisia konnotaatioita sisältävä *epäluonnollinen*. Sanan merkityksiin sekä sen herättämiin mielikuviin ja reaktioihin liittyy myös seuraava, kenties jokseenkin kaukaa haettu, mutta samalla omakohtainen esimerkki:

Yhden autourheilun kuninkuusluokan, Formula ykkösten, legendaarisimman yhdistelmän, brittitalli McLarenin ja japanilaisen moottoritoimittaja Hondan kauden 2015 alussa 20 vuoden tauon jälkeen uudelleen alkanut yhteistyö on sujunut kangerrellen. Tätä on hämmästelty myös McLarenia uransa alussa edustanut lajin hallitseva maailmanmestari Lewis Hamilton. Heinäkuun alussa hän kommentoi entisen tallinsa tilannetta Autosport-lehdelle. Suomessa Hamiltonin lausunnosta uutisoi MTV Sport nostaten jutun otsikkoon kaksi asiayhteydestään irrotettuna varsin apokryfistä sanaa: ”Tuntuu epäluonnolliselta”.

Jokseenkin hämmäntävää. Mitä enemmän mietin sanan *epäluonnollinen*

eri mieltä, synonyymejä sekä siihen liittyviä konnotaatioita, sitä järjettömämältä tuo sana tuossa nimenomaisessa yhteydessä alkoi tuntua. *Epäluonnollisen* merkityksiä näet ovat muun muassa ’kieroutunut’, ’epäterve’, ’luonnonvastainen’ ja ’perverssi’, vaihtoehtoisesti ’keinotekoinen’, ’teennäinen’ sekä ’valheellinen’. Rauhoittaakseni mieltäni etsin käsiini ensikäden lähteen, toisin sanoen alkuperäisen Hamiltonin haastattelun. Oli huojentavaa todeta, että tuossa haastattelussa brittikuski oli luonnehtinut tuntemuksiaan sanalla *abnormal*. Vaikka kyse loppujen lopuksi onkin varsin pienistä merkitys- ja sävyeroista, on yleisesti ottaen huomattavasti ymmärrettävämpää kuvata omaa oloa tai omia tuntemuksia tavallisuudesta tai normaalista kuin luonnollisesta poikkeavaksi.

Tämän jälkeen olen huomannut aina toisinaan miettiväni, miltä tuntuu, kun ”tuntuu epäluonnolliselta”. Tämä kysymys näet heijastelee väitöskirjani läpäisevää problematiikkaa: miten tai millaisin keinoin omista tuntemuksista, kokemuksista tai omasta elämästä voidaan kertoa?

Luonnollisuudesta ja luonnottomuudesta kertomuksen teoriassa

Inhimillinen kokemus ja sen välittäminen ovat Fludernikin ”luonnollisen”

narratologian kovinta ydintä. Fludernikin teorian mukaan ainoastaan kertomus, joka tarjoaa inhimillisen kosketuspinnan jollain kertomuksen tasolla, voi välittää lukijalle merkityksiä. ”Luonnollisen” kertomuksen mallina on reaalimaailman suullinen ja keskustelumuo- toinen kerrontatilanne ja sen tarkoitus on kuvata inhimillistä tajuntaa, ja näin tekemällä kertoa jotain ihmisyydestä ja ihmisenä olemisesta. Luonnollisuus ”luonnollisessa” narratologiassa on ennen kaikkea ihmisluonnollista, kun taas puhdas luontokuvaus on, kuten Markku Lehtimäki huomauttaa, sen kehityksessä luonnotonta.

Fludernikin teoriaa suoranaisesti mainitsematta Alber, Richardson, Iversen ja Nielsen lähtevät epäluonnollisen narratologiansa kautta kyseenalaistamaan oletuksen kertomuksen ja kerrontatilanteen reaalimaailman lainalaisuuk- siin ja ihmiskognitioon palautuvasta luonnollisuudesta. He ovat korostaneet sitä, että kaunokirjallisissa kertomuksis- sa voi aina esiintyä elementtejä, joita ei voida tulkita tai ymmärtää reaalimaail- maa koskevan tiedon nojalla tai arkisista puhetilanteista johdettujen kehysten kautta.

Suoranaisen ”luonnollisen” narrato- logian kritisoinnin ja aina mahdollisen epäluonnollisuuden korostamisen sijaan olen huomannut päätyneeni purkamaan

luonnollisen ja epäluonnollisen käsittei- tä ja niiden suhdetta. Kaunokirjallista kerrontaa ei kaikissa tapauksissa voida sovittaa luonnolliseksi määritellyn ker- rontatilanteen kehukseen, mutta ovatko kertomuksen teoriassa ”epäluonnollisik- si”, ”oudoiksi” tai ”mahdottomiksi” miel- letyt ominaisuudet sittenkään niin epä- luonnollisia, outoja tai mahdottomia, kuin teoreettisissa keskusteluissa on an- nettu ymmärtää? Mikäli on, niin suh- teessa mihin?

Epäluonnoton tila

Tarkastelen väitöstutkimuksessani ta- poja, joilla 2000-luvulla ilmestyneissä pohjoismaisissa autofiktiivisissä romaa- neissa voidaan koetella todellisten puhe- ja kerrontatilanteiden määrittämiä rajo- ja ja rajoituksia. Käsittelem myös sellaisia kerrontamuotoja, jotka problematisoivat kaunokirjallisen ja ennen kaikkea oma- elämäkerrallisen kerronnan konventio- naaliset esitystavat ja -muodot. Huo- mioni kiinnittyy siihen, miten kerro- taan, kerronnan – kielellisen esityksen – muotoihin, keinoihin ja nyansseihin se- kä temaattiseen potentiaaliin.

Periaatteessa voitaisiin sanoa, että kirjallinen kerronta on aina luonnoton- ta; kertomus on enemmän tai vähemmän tietoisesti tuotettu keinotekoinen arte- fakti. Samalla kertomukset kuitenkin

palautuvat kahteen perustavalla taval- la inhimilliseen tekijään: luonnolliseen kieleen ja mielikuvituksellisuuteen, ih- misen kykyyn kuvitella asioita. Luonnot- tomimmatkin kertomuksissa tavattavat elementit ovat loppujen lopuksi ihmis- kognition tuottamia elementtejä. Niin kauan kuin kertomukset ovat ihmisen tuottamia, niillä on myös jonkinlainen inhimillinen kosketuspinta, jota vasten niitä tulkitaan. Näin ollen kertomukset ovat aina pohjimmiltaan ”luonnollisia”.

Luonnollisen ja epäluonnollisen suhdetta ei siis voi jäsentää mustavalkoi- sen joko/tai -ajattelun kautta. Kertovan fiktion luonne mahdollistaa jatkuvan ta- sapainoilun luonnollisten ja epäluonnol- listen kerronnan muotojen ja kielenkäyt- tötapojen rajapinnalla. Itse asiassa ver- taus mustaan ja valkoiseen on hyvinkin osuva – silloin kun muistetaan kaikki ne harmaan eri sävyt, jotka noiden kahden ääripään väliin jää. Yhtä tiettyä pistettä, jossa perustavanlainen muutos tapahtui- si, ei tuolla asteikolla ole. Musta on mus- ta, valkoinen valkoista, mutta harmaan sävyjä on lukemattomia. Tietynlaises- sa ympäristössä haalea ja vaalea harmaa voi toki vaikuttaa valkoiselta, mutta ver- rattaessa sitä puhtaana valkoiseen voi- daan huomata sen ”valkoisuuden” ole- van näennäistä. Käytännössä mustan ja valkoisen rajapinta on kuitenkin var- sin selväpiirteinen. Samaa ei voi sanoa

luonnollisen ja epäluonnollisen suhteesta – ainakaan, jos niitä lähestytään kertomusteoreettisesta näkökulmasta.

Monika Fludernik siis määrittelee luonnollisuuden tosielämän suullisten kerrontatilanteiden kautta. Epäluonnollisen narratologian edustajat puolestaan mieltävät epäluonnolliseksi muun muassa sellaiset elementit, jotka eivät tällaisten kerrontatilanteiden kehyksiin sovi, jotka vastustavat reaalimaailman loogisia periaatteita ja lainalaisuuksia tai jotka kertomuksen teoriassa on usein jätetty marginaaliin tai jopa täysin sivuutettu. Toisin sanoen luonnollisuus ja epäluonnollisuus määrittyvät yhtäältä suhteessa reaalimaailman puhetilanteisiin ja lainalaisuuksiin, toisaalta suhteessa kirjallisuuden ja kerronnan konventioihin sekä tavallisesti nimenomaan konventionaalisista esitysmuodoista johdettuihin kertomusteoreettisiin malleihin. Osaltaan tämän takia kyseiset määreet ovat huomattavan kyseenalaisia ja moniselitteisiä, eikä näin ollen esimerkiksi tietyn kerronnallisen keinon voida katsoa toimivan yksioikoisesti *joko* luonnollisena *tai* epäluonnollisena kerronnan elementtinä.

Ajatellaan vaikkapa kerronnan pronominaalisia poikkeuksia, siis kerrontaa, joka tapahtuu jossain muussa persoonamuodossa kuin konventionaalisessa *minä*- tai *hän*-muodossa. Tällaisia

ovat esimerkiksi monikollinen ja *sinä*-muotoinen kerronta sekä persoonattomien tai täysin keksittyjen pronomien hyödyntäminen. Katson, etteivät tällaiset kerrontamuodot ole niin sanotusti epäluonnollisia ensisijaisesti sen takia, että ne olisivat poikkeuksellisia tai täysin mahdottomia piirteitä todellisessa, luonnollisessa kielenkäytössä. Vaikkapa *sinä*-kerrontaan liitetty outous tai luonnottomuus juontaa ennen kaikkea siitä, että kyse on epäkonventionaalisesta kerrontamuodosta, joka ei kitkatta asetu klassisiin narratologisiin malleihin ja kategorisointeihin.

Väitöstutkimuksessani luonnollisen ja epäluonnollisen suhde hahmottuu kenties yksiuolotteisena, mutta yhtä kaikki monitulkintaisena jatkumona. Luonnollinen ja epäluonnollinen käsitetään selkeästi erillisinä, mutta samalla toisistaan erottamattomina kategorioina; jatkumon kahtena ääripäänä. Näiden ääripäiden välisen tilan tai rajapinnan olen nimennyt *epäluonnottomaksi*. Logiikan sääntöjen mukaisesti kahden sanaan sisältyvän negaation pitäisi kumota toisensa; epäluonnoton olisi näin ollen luonnollista. Näin ei kuitenkaan ole. Vaikka jokaisella kielellä on oma kielioppinsa, luonnollinen kieli on huomattavan epäjohdonmukaista ja epäsymmetristä. Sanan epäluonnoton merkitys häilyy jossain luonnollisen ja epäluonnollisen

välimaastossa; se ei ole täysin luonnollista, mutta ei epäluonnollistakaan, se on vaihtelevissa suhteissa molempia.

Fiktiivisten kertomusten ja niihin sisältyvien luonnollisten ja epäluonnollisten elementtien tulkintaa ei voi perustaa yksinomaan sille, mikä on, tai ei ole, reaalimaailman loogisten periaatteiden ja luonnonlakien mukaan tai inhimillisen kerrontakyvyn puitteissa mahdollista tai kerronnallisesti konventionaalista. Esitän, että luonnollisuus ja epäluonnollisuus määrittyvät laajemmassa kontekstissa, kuten suhteessa lajityypillisiin konventioihin sekä tietyn kertomuksen teemoihin ja sille ominaisiin kerrontastrategioihin. Lisäksi on poikkeuksetta paikallaan tarkata sitä, kuinka kieltä arkielämässä todella käytetään.

Tutkimusaineistona pohjoismainen nykyaufiktio

Puhuessani tutkimuksestani huomaan varsin usein sivuuttavani työn kannalta huomattavan oleellisen tutkimusaineiston. Huomaan myös perustelevani tätä sillä, että työni on ensisijaisesti kertomusteoreettinen – ja unohdan samalla omat argumenttini sen puolesta, miksi tutkimusaineistoksi on noussut yksi erityinen kirjallisuudenlaji, autofiktio.

Autofiktio on, erityisenä nimettynä ja teoretisoituna omaelämäkerrallisen

kirjallisuuden muotona, kahden ranskalaisutkijan, omaelämäkertateorian auktoriteetin Philippe Lejeunen ja kirjailija-tutkija Serge Doubrovskyn, lajiteoreettisten pohdiskelujen tulos. Yksinkertaistaen se on vastaus kysymykseen, onko mahdollista kirjoittaa omalla nimellä, omasta itsestä ja elämästä siten, että lopputulos on määriteltävissä omaelämäkerran sijaan fiktiiviseksi romaaniksi. Kirjallisuudenlajina ja käsitteenä autofiktio on siis omalla tavallaan leimallisesti epäluonnollinen: se on syntynyt ennen kaikkea teoreettisista syistä täyttämään omaelämäkerran ja romaanin välinen hankalasti määrittyvä tila.

Toisen ja kenties perustellumman aineiston, teoreettisen viitekehyksen ja tutkimusaiheen välisen kytköksen tajusin oikeastaan vasta tätä lektiota kirjoittaessani.

Omaelämäkerrallisesta kirjallisuudesta puhuttaessa totuus ja todenmukaisuus ovat jokseenkin ongelmallisia määreitä muun muassa sen takia, että omaelämäkerrallinen totuus palautuu aina väistämättä omaelämäkerrallisen tekstin tuottaneeseen subjektiin. Faktuaalisissa omaelämäkerroissakin on mahdollista esittää asioita, joita ei voi todentaa kukaan muu kuin tekijä itse. Mikäli mukaillaan autofiktio-genrenimen lanseeranneen Doubrovskyn näkemyksiä, autofiktiossa etäisyys sisällön ja esitys-

tavan totuudenmukaisuuteen ja realismiin korostuu entisestään, sillä niiden sijaan autofiktiivisissä teoksissa painotetaan kielellistä ilmaisua, kielen poeettisia funktioita sekä fiktiivisen kerronnan suomia mahdollisuuksia omasta elämästä ja kokemuksista kerrottaessa. Tällöin paitsi vapautetaan tekstin sisältö ehdottoman referentiaalisuuden vaatimuksesta, myös laajennetaan luonnollisen puhujan varsin rajallisia mahdollisuuksia kertoa omasta persoonastaan, menneisyydestään ja myös muista ihmisistä. Toisin sanoen, tietyllä tapaa oikeutetaan ja ”luonnollistetaan” fiktion sallimat epäluonnolliset esittämisen tavat, mahdollistetaan oman tarinan kertominen tavalla, joka ei luonnollisen kerrontatilanteen kehyksissä olisi mahdollista.

Kuusiosaisessa *Min kamp* -romaanisarjassa norjalainen Karl Ove Knausgård on pyrkinyt kertomaan elämästään niin avoimesti, totuudenmukaisesti ja yksityiskohtaisesti kuin mahdollista. Tämä on kunnioitettava tavoite ja tähän myös romaanisarjan vaikuttavuus osaltaan epäilemättä perustuu. Samalla on varsin selvää, etteivät esimerkiksi parhaimmillaan kymmenten sivujen mittaiset sanatarkat dialogit voi olla niin sanoakseni totta; epäilemättä kirjailija saattaa muistaa tietyssä tilanteessa käydyn, tiettyyn aihepiiriin liittyvän kes-

kustelun, mutta on jokseenkin mahdollista, että hän kykenisi palauttamaan sen mieleensä aukottomasti, sanasta sanaan juuri niin kuin se on käyty. Mikäli näin olisi, kyseessä olisi yli-inhimillisen rajattoman muistikapasiteetin omaava epäluonnollinen kertojahahmo.

Teoskokonaisuuden kannalta tällaiset seikat eivät kuitenkaan ole oleellisia. Edes silloin, kun teoksen viittaussuhde todellisuuteen on ilmeinen, autofiktiivisen teoksen tehtävä ei ole kuvata todellisuutta objektiivisesti, tapahtumia niin kuin ne todella ovat tapahtuneet, vaan antaa muoto tekijän omakohtaiselle kokemukselle ja tapahtumiin liittämille merkityksille.

Palautuessaan mielikuvituksellisuuteen kertomukset voivat irtaantua reaali maailman lainalaisuuksista sekä luonnollisen kielenkäytön ja kerrontatilanteen rajoituksista. Fiktiivisyys ja fiktionalisointi tarjoavat ihmisyksilön oman subjektiivisen näkökulman rajoittuneisuuden ylittäviä poikkeuksellisia ja juuri poikkeuksellisuudessaan ilmaisuvoimaisia keinoja käsitellä omia kokemuksia tai muutoin omakohtaisia, täydellisen triviaalejakin aiheita ja teemoja. Aina mahdollisessa ja lähes väistämättömässä epäluonnollisuudessaankin kaunokirjalliset

kertomukset tarjoavat varsin luontevalla tavalla inhimillisen ja samastuttavan tarttumapinnan lisäten ymmärrystä omasta itsestämme ja maailmassa olemisestamme sekä sen rajoista ja mahdollisuuksista.

FT Heta Marttisen väitöskirja *Rajan tiloja. Luonnollisuus, luonnottomuus ja epäluonnottomuus 2000-luvun pohjoismaisissa autofiktioissa* tarkastettiin Jyväskylän yliopistossa 19.9.2015. Vastaväittäjänä toimi professori Mari Hatavara Tampereen yliopistosta ja kustoksena professori Mikko Keskinen.

MENE JA TIEDÄ

200 lehteä maailman avartamiseen.
Tutustu ja tilaa omasi.